

Başlangıçta babasının, daha sonra da bizzat kendi nüfuzu ile devrinin olaylarında önemli rol oynayan ve itibarını hemen daima koruyan Abdullah Efendi merasim ve teşrifatı seven, ihtişama düşkün bir kişiydi. Köklü ailesinden gelen büyük bir servete sahip olup Bebek'te bugün Mısır konsolosluğu olarak kullanılan binanın yerinde yalısı, Üsküdar Tunusbağı'nda da bir konağı vardı.

BİBLİYOGRAFYA :

Âsım, *Tarih*, I, 293; II, 46; Şânizâde, *Tarih*, I, 399; II, 114, 234-237, 262, 334; IV, 112; Atâ Bey, *Tarih*, III, 72; Lutfî, *Tarih*, I, 146; VIII, 190; *Devhatü'l-meşâyih*, s. 122-123; *Sicill-i Osmânî*, II, 396; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 574-577.

MEHMET İPŞİRLİ

DÜRRİZÂDE MEHMED ÂRİF EFENDİ

(1740-1800)

Osmanlı şeyhülislâmı.

İstanbul'da doğdu. Şeyhülislâm Dürrizâde Mustafa Efendi'nin oğludur. Küçük yaşta babasından ve çevresindeki âlimlerden ilim tahsiline başladı. 1754'te hâriç derecesiyle icâzet aldı. Bazı medreselerde müderrislik yaptıktan sonra 1766-1767'de Yenişehir, 1774'te Mekke kadılığı pâyesiyile Bursa, 1780'de İstanbul kadısı, 1782'de nakîbüleşraf oldu. Dürrizâde ailesinden ilk nakîbüleşraf olan Ârif Efendi'dir. Anadolu kazaskerliği pâyesini aldıktan sonra 1783'te bilfiil Anadolu, 1784'te ise Rumeli kazaskerliğine getirildi. Şeyhülislâm Arapzâde Atâullah Efendi'nin ölümü üzerine 23 Ağustos 1785 tarihinde şeyhülislâm oldu. Beş buçuk ay görev yaptıktan sonra 10 Şubat 1786'da sebepsiz olarak azledildi. 1789'da şeyhülislâm olan Hamîdizâde Mustafa Efendi, o sırada ulemâ arasındaki bazı anlaşmazlıkları ileri sürerek onların İstanbul dışına gönderilmesi hususunda III. Selim'den aldığı yetkiyle eski şeyhülislâmlardan Dürrizâde Ârif, Müftizâde Ahmed ve Mehmed Kâmil efendileri arpalıkları olan Kütahya, Ankara ve Keşan'a gönderdi. Bu arada hacca giden Dürrizâde Taîf'te oturmaya mecbur edildiyse de daha sonra arpalığı olan Kütahya'ya dönmesine izin verildi. Ancak 1791'de Mekki Mehmed Efendi'nin şeyhülislâmlığı sırasında İstanbul'a döndü, hemen ardından da onun azli üzerine 12 Temmuz 1792'de III. Selim tarafından ikinci defa şeyhülislâmlığa getirildi. Ârif Efen-

Dürrizâde
Mehmed Ârif
Efendi'nin
Edirnekapi
Mezarlığı'ndaki
kabrinin
tahrip
edilmeden
önce çekilmiş
bir resmi
(M. Orhan
Bayrak,
İstanbul'da
Gömülü
Meşhur
Adamlar,
İstanbul 1979,
s. 76)

di göreve başladıktan sonra ilk iş olarak rakibi Hamîdizâde'yi Manisa'da oturmaya mecbur etti. Ayrıca onun çeşitli yerlere gönderdiği diğer ulemânın İstanbul'a dönmesini sağladı. Bundan başka kadılık nizamı ile ilgili bir metin hazırlayarak bunun uygulanması için III. Selim'den bir hatt-ı hümayun aldı. Bu metinde kadınların alacağı harçlar belirleniyor, ileri gelen ilmiye mensuplarından her birinin ne kadar mülâzım vereceği tesbit ediliyordu. Ayrıca mesleğin itibarının korunması ve kimseye iltimasla görev verilmemesi isteniyordu.

Dürrizâde altı yıldan fazla süren bu ikinci şeyhülislâmlığından, Pazvandoğlu Osman Ağa'nın Rumeli'de bazı kaleleri ele geçirip halka eziyet etmesi, ayrıca Fransızlar'ın Mısır'ı işgali gibi olaylarda kusurlu görülen Sadrazam İzzet Mehmed Paşa ile birlikte azledildi (30 Ağustos 1798). Bir süre Bursa'da oturdu, İstanbul'a dönmesine izin verildikten sonra 20 Cemâziyelevvel 1215'te (9 Ekim 1800) vefat etti. Mezarı Eğrikapı'dadır. Kaynaklarda son derece nazik ve hayır sever bir kimse olarak nitelendirilen Mehmed Ârif Efendi, dönemindeki islahat ve yenileşme hareketlerinin önemine ve gereğine inanmıştı. Halk tarafından çok sevildiği gibi yenilik taraftarı olması dolayısıyla III. Selim'in de takdirini kazanmıştı. Dürrizâde Ârif Efendi'nin *Netîcetü'l-fetâvâ** adlı eseri meşhur olup basılmıştır (İstanbul 1237, 1265). Oğlu Abdullah Efendi II. Mahmud döneminde şeyhülislâmlık yapmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Vâsîf, *Tarih* (İlgürel), s. 284-285; *Devhatü'l-meşâyih*, s. 109-110; Cevdet, *Tarih*, III, 261; VII, 97-98; *Sicill-i Osmânî*, III, 267; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 553-554; *Osmanlı Müellifleri*, II, 62; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 256-260; a.m.f., *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 502-503; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 144-145.

MEHMET İPŞİRLİ

DÜRRİZÂDE MEHMED ATÂULLAH EFENDİ

(ö. 1199/1785)

Osmanlı şeyhülislâmı.

1142'de (1729) doğdu. Şeyhülislâm Dürrizâde Mustafa Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini babasından gördü ve şeyhülislâm çocuklarına tanınan imtiyazdan faydalanıp 1736'da henüz yedi yaşında iken aldığı icâzetle itibarı olarak müderrislik pâyesini elde etti. Uzunca bir süre daha tahsil hayatına devam ettikten sonra 1759 yılında Selânik kadısı oldu. 1178'de (1764-65) Mekke kadılığı pâyesini aldı, 1769'da İstanbul kadılığına getirildi. Bunun ardından uzun bir süre mâzul kaldı. 1774'te Anadolu kazaskeri oldu, bir yıl sonra azledilince Gümüllüne civarında bazı yerler kendisine arpalık olarak verildi. 1778 ve 1782'de iki defa Rumeli kazaskerliği yaptı. Karahisârî Seyyid İbrâhim Efendi'nin vefatı üzerine 20 Mayıs 1783'te saraya davet edilerek Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın hazır bulunduğu bir merasimle şeyhülislâmlığa tayin edildi. Rumelihisarı'ndaki yalısı uzak olduğundan tebrik merasimi, eski şeyhülislâmlardan Şerif Efendi'nin Hocapaşa'daki konağında yapılmıştı (Enverî, vr. 30^b).

Mehmed Atâullah Efendi'nin şeyhülislâmlığı sırasında devleti meşgul eden en önemli mesele Osmanlı-Rus harbi idi. Bu konuda şeyhülislâm konağında yapılan meşveret meclisindeki konuşmaları ayrıntılı olarak veren Cevdet Paşa'nın *Tarih*'inden (III, 16-24) anlaşıldığına göre bu toplantılarda şeyhülislâm ateşli konuşmalar yapmış ve yetkililerin Rusya ile savaş konusundaki tereddütleri karşısında, "Moskovlu Kırım'ı açıktan açığa zaptetti, sükût mu edelim?" diyerek savaş açılmasını teşvik etmiştir.

İki yıl kadar şeyhülislâmlık makamında kalan Atâullah Efendi, Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın I. Abdülhamid'i tahttan indirip yerine yenilik taraftarı Selim'i geçirme teşebbüsünde onunla birlikte hareket ettiği gerekçesiyle 31 Mart 1785'te azledildi. Önce Rumelihisarı'ndaki yalısında oturmasına izin verildiyse de daha sonra sürgüne gönderilmesi kararlaştırıldı. Deniz yoluyla Hicaz'a gitmesine müsaade edilen Mehmed Atâullah Efendi, kethüdâsı Osman Efendi ile yola çıkmış, ancak Gelibolu'ya vardığında vefat ederek oraya gömülmüştür. Ölüm sebebi olarak Ahmed Vâsîf Efendi (*Tarih* [İl-

DÜRRİZÂDE MEHMET ATÂULLAH EFENDİ

gürel], s. 255) ve ondan naklen Cevdet Paşa (*Tarih*, III, 136-137), kinayeli bir ifade ile ishal ve vücudun su toplamasından (sû-i kinye ve istiskâ) bahsederlerken *Vak'anâme* adlı esere dayanan İ. Hakkı Uzunçarşılı onun yolda zehirletilerek öldürüldüğünü belirtir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kadı Defteri, İÜ Ktp., TY, nr. 8879; Vâsîf, *Tarih*, I, 73; a.mlf., *Tarih* (İlgürel), s. 234, 246-247, 255; Enverî, *Tarih*, İÜ Ktp., TY, nr. 2437, vr. 30^b, 59^a; Cevdet, *Tarih*, I, 81-82; II, 70, 124; III, 16-24, 74, 125, 136-137; *Devhatü'l-meşâ-yih*, s. 108; *Sicill-i Osmânî*, III, 476; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 551-552; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 501; a.mlf., "Halil Hamid Paşa", *TM*, V (1936), s. 239, 244, 251, 256; *Kâmûsü'l-a'lâm*, III, 214; *İst. A*, III, 1258; J. R. Walsh, "Dürrizâde", *EJ*² (İng.), II, 629.

MEHMET İPŞİRLİ

DÜRRİZÂDE MUSTAFA EFENDİ

(ö. 1188/1775)

Osmanlı şeyhülislâmı.

1114'te (1702-1703) İstanbul'da doğdu. Tanınmış ilmiye ailesi Dürrizâdeler'e adını veren Şeyhülislâm Dürrî Mehmed Efendi'nin oğludur. Tahsilini tamamladıktan sonra ibtidâ-i hâric derecesiyle müderris oldu. İlmiye derecelerini peş peşe katederek babasının şeyhülislâmlığı sırasında 1147'de (1734) Süleymaniye müderrisliğinden Galata kadılığına tayin edildi, ardından Edirne ve Haremeyn pâyelerini aldı. Babasının ölümünden sonra uzun süre mâzul kaldı. 1739'da İstanbul kadısı oldu, bir yıl kadar bu görevde bulunduktan sonra azledildi. 1746 Ekiminde Anadolu kazaskerliğine getirildi. Ardından Rumeli kazaskerliğinin önce pâyesini aldı, sonra 26 Haziran 1751'de bilfiil Rumeli kazaskeri oldu. 10 Mayıs 1756'da ikinci defa Rumeli kazaskerliğine tayin edildikten iki ay sonra 26 Temmuz'da Damadzâde Feyzullah Efendi'nin yerine şeyhülislâmlığa getirildi. Yedi ay kadar bu makamda kaldı, 18 Şubat 1757'de azledilerek Gelibolu'ya gönderildi. Beş yıl kadar görevden uzak kaldıktan sonra 29 Nisan 1762'de ikinci defa şeyhülislâm oldu. İkinci şeyhülislâmlığı beş sene sürdü; 23 Nisan 1767'de görevinden alınarak evinde oturmasına izin verildi. Normal olarak azil haberini şeyhülislâmlara çavuşbaşılar bildirirken Mustafa Efendi'ye azledildiğini, kendisine duyulan hürmetten dolayı Reisülküttâb Ömer Efendi yalısına kadar giderek tebliğ etmişti (Çeşmizâde, s. 26).

Dürrizâde
Mustafa
Efendi'nin
Edirnekapi
Mezarlığı'ndaki
mezar taşı -
İstanbul

Yedi yıl kadar süren mâzuliyetten sonra Dürrizâde Mustafa Efendi, gerek daha önceki şeyhülislâmlık tecrübesi, gerekse ulemanın en kıdemli ve itibarlı olması sebebiyle 15 Zilkade 1187'de (28 Ocak 1774) üçüncü defa şeyhülislâmlığa getirildi. Fakat yaşı ve yorgun olduğu için bu görevi kısa sürdü. 29 Eylül 1774'te görevden alındı ve 7 Zilhicce 1188'de (8 Şubat 1775) vefat etti. Edirnekapi dışında La'lizâde Çeşmesi yanındaki aile mezarlığına defnedildi. Toplam meşihat süresi altı yıl bir ay on beş gün kadardır.

Şeyhülislâmlığı sırasında kadı tayinlerinde dürüst davrandığı belirtilen Mustafa Efendi, kısaca *Dürre-i Beyzâ* denilen *ed-Dürretü'l-beyzâ fî beyâni ah-kâmî's-şer'ati'l-ğarrâ* adlı oldukça hacimli (815 varak) Arapça bir eser telif etmiştir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde, biri Müstakimzâde'nin ta'lik hatıyla olmak üzere (Esad Efendi, nr. 685, istinsah tarihi 1178) çeşitli yazma nüshaları mevcuttur (Hâlet Efendi, nr. 125; Pertev Paşa, nr. 215; Reşâdiye, nr. 262). Büyük bir servete sahip olan Mustafa Efendi'nin ayrıca bazı hayratı da vardır (bunların isimleri, yerleri ve şartlarıyla ilgili olarak düzenlediği vakfiyesi için bk. İstanbul Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet kitapları, nr. K. 273).

Devlet erkânının padişaha ve saraya kitap hediye etmesi geleneğine uygun olarak Mustafa Efendi'nin de III. Mustafa'ya kitaplar hediye ettiği bilinmektedir (TSMA, nr. F 2885/30).

Mustafa Efendi, tanınmış bir ilmiye ailesi olan Paşmakçızâdeler'den Şeyhülislâm Seyyid Abdullah Efendi'nin kızı Şerife Safiye Hanım'la evlenmiş, böylece aile seyyid unvanı almıştır. Mustafa Efendi'nin beş oğlundan ikisi (Mehmed Atâullah ve Mehmed Ârif) şeyhülislâm, biri Rumeli kazaskeri, biri kadı, biri de müderris olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. E 2885/30; İzzî, *Tarih*, vr. 77^b, 143^b, 249^b, 273^b; Şemdanizâde, *Mürî't-tevârîh* (Aktepe), I, 160, 162; III, 24-25, 30; Vâsîf, *Tarih*, II, 285-286; Çeşmizâde, *Tarih* (nşr. Bekir Kütükoğlu), İstanbul 1959, s. 10, 12, 18, 23, 26, 41; Cevdet, *Tarih*, II, 81; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, I, 237; *İzâhu'l-meknûn*, I, 457; *Devhatü'l-meşâ-yih*, s. 100; *Sicill-i Osmânî*, IV, 444; *Osmanlı Müellifleri*, I, 308; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 529; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 484; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 200.

MEHMET İPŞİRLİ

DÜRRİZÂDELER

Tanınmış bir Osmanlı ulemâ ailesi.

XVIII. yüzyıl başlarından XX. yüzyıl başlarına kadar 200 yıldan fazla devam eden ve Osmanlı ilmiye mesleğine altı şeyhülislâm, birkaç kazasker ve birçok kadı ve müderris yetiştiren bu köklü aileden kaynaklarda "hânedân-ı kadîm, âile-i pâk-nihâd" gibi isimlerle bahsedilmektedir. Ailenin tanınmış ilk ferdi Dürrî Mehmed Efendi'dir (ö. 1736). Aslen Ankaralı olup hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan İlyas Efendi adında bir kişinin oğludur. Dürrî lakabının nereden geldiği bilinmemektedir. Medrese tahsilinden sonra müderrislik ve kadıliklarda bulunan, şeyhülislâmlığa kadar yükselen Mehmed Efendi, Babazâde Sinan ailesinden Reisülulemâ Abdülkadir Efendi'nin kızı ile evlenmiştir. Mehmed Efendi'nin iki oğlundan büyüğü Mustafa üç defa şeyhülislâm olmuş, ikinci oğlu Nüreddin ise müderrisken genç yaşta ölmüştür.

Şeyhülislâm Mustafa Efendi, Paşmakçızâdeler'den Şeyhülislâm Seyyid Abdullah Efendi'nin kızı Şerife Safiye Hanım'la evlenmesiyle Dürrizâdeler aynı zamanda bir seyyid ailesi olmuştur. Bu sebeple daha sonra aile fertleri arasında nakîbüleşraflık yapanlar da vardır. Mustafa Efendi'nin beş oğlundan ikisi şeyhülislâmlık, biri Rumeli kazaskerliği, biri kadılık, biri de müderrislik görevinde bulunmuştur. Ayrıca Mehmed Ârif Efendi nakîbüleşraflık da yapmıştır. Kızı Şerife Ayşe Hanım (ö. 1817) genç yaşta vefat etmiştir. Mustafa Efendi'nin beş oğlunun soyundan aile hayli genişlemiştir.

Dürrizâdeler, çeşitli ulemâ aileleriyle kurmuş oldukları akrabalık bağları sayesinde daha da güçlenmişlerdir. Bunlar içerisinde en tanınmış ilmiye ailesi Paşmakçızâdeler olup ayrıca Feyzullahzâdeler, Çerkezbeyzâdeler ile de akrabalık tesis edilmiştir. Ailenin erkek ço-